

Naisten poliittinen kulttuuri ja kamppailu äänioikeudesta

— taustaa ja kysymyksenasetteluja¹

AINO SAARINEN

ABSTRACT

The political culture of women and the struggle for suffrage

This article deals with a new approach in the study of the Finnish women's struggle for suffrage — or for complete equal rights. It suggests that the concept of a women's political culture would be a key to the understanding of women, 'ordinary' women included, as actors in, and agents of, structural changes. The importance of a broad concept of the political is stressed too, as well as an analytic difference between formal political power and informal influence. This approach, a view from 'below' and everyday life, is said to make women visible even before the advent of their political civil rights. In other words: when explaining a change in the power relationship between men and women that resulted in women's suffrage in 1906, it is not possible to overlook the political culture of women and its roots in civil society.

Omalle, suomalaisten naisten poliittisen liikedinnän varhaisvaiheisiin kohdistuneelle tutkimukselleni on antanut tärkeitä virikkeitä keskustelu, jota amerikkalaiset naishistorioitsijat ovat käyneet 70-luvun alusta lähtien. (Ks. esim. Smith-Rosenberg 1975; Cott & Pleck 1979; Lerner 1979; DuBois 1980) Erityisesti Gerda Lernerin (1979a) kehittämä jaksottelu naistutkimuksen kehityskelista on ollut hyödyllinen, koska se on autta-

nut tunnistamaan myös omaan lähestymistapaan, käsitteisiin ja metodeihin punoutunutta mieskeskeisyyttä. Lerner jaksottaa naistutkimuksen kehityskaskelet 1) kompensatoriseksi historiaksi, 2) kontribuutiohistoriaksi, 3) siirtymävaiheen historiaksi ja 4) synteisivaiheen historiaksi. (ks. tarkemmin Saarinen 1986a)

Siirtymä- ja synteisivaiheiden tarinat ovat tarjoamassa mahdollisuuden arvioida uudelleen myös naisten poliittisen mobilisoitumisen varhaishistoriasta vallitsevia, kompensatoriseksi historiaksi luonnehdittavia käsityksiä. Varsin yleisestihän naisten poliittisen mobilisoitumisen ns. ensimmäinen aalto kiteytetään määrittämällä varhaisfeministit tasa-arvostrategian kannattajiksi; samalla tasa-arvo-oikeudet, mm. äänioikeus on nähty heidän keskeisimmiksi tavoitteikseen.

¹ Artikkelin perustuu esitelmään, joka lähetettiin kesäkuussa Minneapoliksessa järjestettyyn Reunion of Sisters-konferenssiin, sen työryhmään Women and Public Affairs — Politics of Equality. Sen taustalla on alunperin Valtion koulutuskeskukselle työstetty aineisto, jossa on tarkasteltu naisten ja julkisen hallinnon suhdetta autonomisessa Suomessa. (Saarinen 1983) Tätä julkaisematonta käsikirjoitusta on hyödynnetty »Vapautta naisille» koosteen artikkeleissa. (Saarinen 1985)

Uuden naishistorian tarkastelukulman kautta on kuitenkin mahdollista luoda 1800-luvun naisliikkeenästä aikaisemmasta olennaisesti poikkeava kuva. Myös suomalaisten naisten poliittisen toiminnan ensi vaiheista tulee näin esiin uusia säikeitä. Ne voisi ehkä tiivistää väittämään, että naiset toimivat poliittisina subjekteina jo vuosikymmeniä ennen vuonna 1906 saavutettua äänioikeutta; ja että äänioikeustaistelun tuloksellisuus oli osoitus tuon tavoitteen kytkeytymisestä osaksi naisten jo muotoutunutta poliittista kulttuuria, ei osoitus varhaisaktivistien 'miehisydestä'.

Naiset osaksi kansalaisyhteiskuntaa

Siirtymävaiheen historia merkitsee katkosta 'miestieteen' arvo-, teoria- ja käsitejärjestelmään sidoksissa olevaan tapaan tarkastella naisten poliittista toimintaa. Näkökulman vaihdos kiteytyy käsitykseen, että naisten toimintaa on tarkasteltava heidän omasta kokemuksestaan, ei miesten kokemuksesta ja sen mukaisesta politiikkakäsityksestä käsin. Antologian *A Heritage of Her Own* toimittajat Nancy C. Cott ja Elisabeth H. Pleck (1979) ovatkin kiteyttäneet tämän metodologisen näkökulman vaihdoksen osuvasti: uusi naishistoria ei ole enää kiinnostunut vain siitä, mitä naisille tehtiin, vaan myös siitä, mitä naiset tekivät — usein nimenomaisesti omassa keskuudessaan. Kysymyksenasettelu on johtanut »vahvuustutkimuksen» nousuun, lopulta naiskulttuurin ja naisten poliittisen kulttuurin ja naisten poliittisen ominaislaadun käsitteisiin. (Smith-Rosenberg 1975; Blumberg 1982; Christiansen-Ruffman 1982; Saarinen 1984) Ajatus naisista yhäaikaisesti alistettuina ja autonomiaa ja vaikutusvaltaa tavoittelevina on taas edellytys sille, että poliittista järjestelmää voidaan tarkastella Lernerin synteisivaiheeksi luonnehtimalla tavalla eli sukupuolijärjestelmänä, joka on luonteeltaan muuttuva, dynaaminen ja sukupuolten usein organisoidun taistelun jännittämä. (Lerner 1979 a; Kelly 1984)

Myöskään suomalaisten naisten poliittinen mobilisoituminen ja feministisen tietoisuuden kehitys ei suinkaan käynnistynyt — kuten kompensatorinen historia kertoo (Jallinoja 1983; ks. Saarinen 1986b) — suppean eliittijoukon taisteluna yhteiskoulutuksesta ja järjestäytymisenä ensimmäiseksi feministiorganisaatioksi vuonna 1884.

Taistelua oli päinvastoin käyty jo puolen vuosisadan verran, monen naissukupolven aikana, laajalla rintamalla, monin asteittain yhä militantimmiksi kehittyvin muodoin.

Tämän havaitseminen edellyttää, että tapa, jolla yhteiskunnallista muutosta selitetään, uudistuu. Käsitteisiin ja teorioihin juurtunut ajatus, että miesten asema on historiallisten voimien ja rationaalisen valinnan seurausta, naisten asema taas 'luonnollinen', asettuu kyseenalaiseksi. (Ketchum 1980) Naisten pyrkimys subjektiuteen tulee näkyviin, kun siihen sovelletaan prosessihistoriallista näkökulmaa: rakennetaan *ketju muutoksista*, jotka johtavat samaan suuntaan. (Qvist 1977) Siksi katse on käännettävä 'alas', viralliselta poliittiselta alueelta kansalaisyhteiskuntaan, jopa perheeseen; poliittisia instituutioita on taas tarkasteltava herruusinstituutioina, sukupuolivallan välineinä ja näyttämöinä. (Mies 1983) Huomio kohdistuu näin myös tavallisten naisten, naisten enemmistön toimintaan. Samalla usein sosiaalisiksi miehiksi tai poikkeusnaisiksi määriteltujen varhaisfeministien toiminta asettuu naisten elämänpiirin yhteyteen. Näkökulma siihen muuttuu ja monisäikeistyy, koska sitä ei enää nähdä vain miesten hallitseman julkisen alueen marginaali-ilmiönä. (Christiansen-Ruffman 1982; Cook 1984)

Laveneva poliittisen käsite saa oheensa myös aikaisempaa moniulotteisemman vallan käsitteen: epävirallinen *vaikutusvalta* ja *piilotetut konfliktit* alkavat erottua yhteiskunnan huokosista. (Stacey & Price 1982, 5—12) Perusjännite hahmottuu virallisia valta-asemiaan suojelevien miesten ja valta-instituutioiden rakenteelliseen muuttamiseen tähtäävien naisten välisenä kamppailuna ja *voimasuhteena*. (Elias 1985) Naiset alkavat näyttää rakennemuutoksen agenteilta.

Tällainen metodologinen näkökulma tuntuu välttämättömältä erityisesti silloin, kun tarkastelun kohteena on aikakausi, jolloin poliittisessa järjestelmässä ja julkisen-yksityisen rajalinjalla tai valtion ja kansalaisyhteiskunnan suhteessa tapahtuu perustavanlaatuisia muutoksia. Vuoden 1906 valtiopäivä uudistus on tästä kiteytyntä esimerkki. Niinpä naisten kannalta katsottuna alus oli — ompeluseura. Niitä ei tavallisesti kirjata osaksi poliittista historiaa. Naisten tiiviisti elämän arkeen punoutuvan toiminnan tutkimuksessa ne näyttävät kuitenkin tärkeiltä kehitysdiuil-

ta ja monenlaatuista toimintaa ja tavoitteita yhdistäviltä työmuodoilta. Jo 1830—40-luvuilta lähtien ne tarjosivat ideologisen 'kotiuttamisen' kohteeksi joutuville naisille tilaisuuden kokoon-tua yhteen, »kurotuttua toisiaan kohti». (Lerner 1979b; Saarinen 1985) Tuo yksityisellä alueella, naisten silloisen elämänpiirin ytimessä käynnistynyt toiminta antoi naisille mahdollisuuden tavata toisiaan, välittää omaa kokemustaan, vertailla ja eritellä sitä, löytää naisille yhteisiä arvoja, tavoitteita ja toimintatapoja, kehittää naisten tiedontuotantoa. Tältä kannalta sitä voidaan pitää ilmeisenä *vastatendenssinä* muutokselle, jossa yksityinen ja toisaalta julkinen alue pyrittiin rajaamaan naisten ja miesten erillisiksi, toisiaan epäsymmetrisesti täydentäviksi toiminta- ja kontrollialueiksi. (Kelly 1979; Okin 1981)

Myös tuloksia alkoi ilmaantua varsin nopeasti. 1840-luvulta lähtien usein ompeluseuroina toimivat ns. rouvasväen yhdistykset ryhtyivät perustamaan eri puolille maata »köyhille lapsille» tarkoitettuja kouluja. (Wilkama 1938, Saarinen 1985; Hänninen & Valli 1986, 24—26) Toiminta sai osakseen sekä paheksuntaa että tukea. Erityisesti heräämässä oleva, kansallista tietoisuutta ja sääty- ja luokkarajat ylittävää kulttuuria rakentava suomalaisuusliike kuitenkin kannusti naisia — eikä ihme: luontuihan se hyvin tuolloin yleistyviin käsityksiin naisten olemuksellisesta erillisuudesta, heidän käytännöllis-moraalisesta 'ylemmydestään', jonka katsottiin tekevän naisista erikoisen sopivia uuden sukupolven kasvatattajia. (Gripenberg 1909, 21—28) Yksityisissä säätyläisperheissä alkeisopetus olikin usein naisten huolena; toisaalta naimattomat tai perheen huoltajiksi jääneet naiset turvautuivat monasti opettamiseen elantonsa lähteenä. (Hagman 1936; Hjelt) Naisten perustamat pensionaattikoulut tai oman kodin piirissä pitämät alkeiskoulut kasvativat naisten ensimmäisen opettajasukupolven aikana, jolloin julkisia tyttöjen oppilaitoksia oli vain pari-kolme, nekin opetusohjelmaltaan tiukasti säädelyjä. (Wilkama 1938, 104—112; Gripenberg 1909, 28—29) Vapaaehtoistyöhön nojaavat koulut nivoutuivat luontevasti tähän kokonaisuuuteen ja muodostivat ansiotyötä korvaavan toimintakanavan nuorille ja perheytyneille naisille. Seuraavan sukupolven aikana opetustyöstä kehittyikin — jälleen osana kansallisuustaitelua — säätyläisnaisille ensimmäinen itsenäisen

toimeentulon tarjoava, ammatti. Molemmille sukupuolille avoin vuonna 1863 Jyväskylään perustettu opettajaseminaari houkutteli heti alusta lähtien oppilaitokseen naisia juuri 'ylemmistä yhteiskuntaluokista' heidän joukossaan kirjailija Minna Canthin. (Wilkama 1938, 104—112; Gripenberg 1909, 28—29)

1860-luvulta lähtien naisten yhteiskunnallisen aktiivisuuden kirjo alkoi laajeta edelleen. Myös suomalaiset naiset organisoituivat naisia yleisesti innostaneisiin yhteyksiin eli erilaisiin uskonnollisiin, siveellisyttä ja raittiuskysymystä käsitteleviin järjestöihin, joista monet olivat joko yksinomaan naisten järjestöjä tai naisten perustamia yhteisöjä (Gripenberg 1909, 119—121; Stenwall 1979, 110—114; ks. myös Blair 1980; Bordin 1981). Samalla useimmat rouvasväen yhdistykset laajensivat sisällöllisesti toimintaansa. Niiden yhteyteen perustettiin seuraavan kahden vuosikymmenen kuluessa vaatimattomia sairastupia, »kivulloisten naisten» ja lasten koteja; ne pitivät yllä suppeita lainakirjastoja sekä käsityö- ja kutomakouluja, joiden tarkoituksena oli sekä kehittää naisten perinteisiä taitoja että parantaa ja itsenäistää »kansan naisten» toimeentuloa (Kalender 1894, 9—54). 1880-luvun kuluessa osasta näitä kouluja, joiden yhteismäärä oli useita kymmeniä, muodostui myös ammattikoulutukseen tähtäviä oppilaitoksia. Tunnetuin näistä naisten perustamista ja johtamista laitoksista on edelleen toiminnassa oleva, vuonna 1985 satavuotista taivaltaan juhlinut Frederika Wetterhoffin opisto. Perinteisten taitojen kehittämiseen kytkeytyi myös uusien näköalojen avaaminen. Tätä kuvastaa erinomaisesti vuonna 1879 taidemaalari Fanny Churbergin toimesta perustettu yhdistys »Suomen käsityön ystävät», jossa suuntauduttiin sittemmin suomalaisen kulttuurin virallisesti tunnustetuksi osaksi tulleen taidekäsityön kehittämiseen. (Kalender 1894, 34—35).

Myös rouvasväen yhdistysten sairastuvilla oli jo institutionalisoitu vastineensa, mutta luonnollisesti ulkopuolella virallisen terveydenhuoltosektorin, jossa oli toistaiseksi tilaa vain kansannaisista koulutettavilla kättilöillä. (Hänninen 1960; ks. myös Lerner 1979c; Blom 1980; Dahlerup & Gulli 1983) Vuonna 1867 oli Helsingissä aloittanut toimintansa diakonissalaitos, joka työssään yhdisti monia naisille läheisiä arvoja ja tavoitteita: siellä koulutettiin naisia »kristillisessä henges-

sä» sosiaalisesti suuntautuneen sairaanhoidon ja lastenhoidon tehtäviin (Gripenberg 1909, 119—140; Kalender 1894, 199—202). 70-luvulla taas käynnistyi myös mm. sairastoimintajoiden koulutus, johon virikkeitä oli haettu ulkomailta (Kalender 1894, 164—178). Ne ovat yhteydessä myös naisten samoina vuosina perustamiin voimistelu yhdistyksiin, jotka olivat osa naisten tietoista vastaideologiaa (Laine 1979).

Julkinen alue suljettu

Jännite, kamppailu yhteiskunnallisesta sukupuolesta, naisten elämänpiirin rajojen määrittämisestä onkin jo feminististä organisoitumista edeltäviä vuosikymmeniä luonnehtiva piirre myös Suomessa. Kaksijakoisen sukupuoli-ideologian (mies: rationaalinen, hallitseva, aktiivinen — nainen: emotionaalinen, alistuva, passiivinen) yhtenä komponenttina oli käsitys naisista vain pieniä ja rajattuja, siis yksityiselle alueelle kuuluvia ongelmia ja toimia hallitsevana olentona; laajojen kokonaisuuksien, yleisen edun kysymysten ja auktoriteettia edellyttävien toimien katsottiin kuuluvan 'luonnostaan' miehelle. (Mantere 1899; Wilkama 1938, 212—218; Saarinen 1983, 39—42) Miehiin sovellettiin toisin sanoen *individualistisia*, naisiin *familistisia* käsityksiä; ne yhdistettiin komplementaariseksi sukupuoli-ideologiaksi, joka oli avoimen *epäsymmetrisen*: miehille luvattiin valtaa sekä julkisella että yksityisellä alueella, naisille vaikutusvaltaa perheen piirissä. (Okin 1981; Stacey & Price 1982, 38—44)

Yhteiskunnallis-julkisen ja yksityisen rajalinja ei siis muotoutunut 'luonnollisen' tai jotenkin funktionaalisen työnjaon tuloksena, päinvastoin. (Ks. myös Lerner 1979c) Niinpä myös suomalaisten naisten yhteiskunnallisen ja poliittisen aktiivisuuden ja tietoisuuden kehittyminen on vain osa kokonaiskuvaa; sen eräänlaisena peilikuvana ovat ne esteet, joita naisten pyrkimyksille laajentaa toiminta- ja kontrollialuettaan perheestä yhteiskuntaan samanaikaisesti asetettiin virallisen julkisen alueen piirissä. Vastustuksen voi nähdä voimistuvan sitä mukaan kuin naisten oma toiminta ja tietoisuus kehittyy aina uudelle askelmalle. (Saarinen 1983, 34—50)

1800-luvun toisena puoliskona vuonna 1809 Venäjän suuriruhtinaskuntaan liitetty Suomi oli laajan autonomiansa turvin kehittymässä nopeas-

ti sekä taloudellisesti että poliittisesti. Talouden alkavaa kapitalisoitumista edistivät valtion toimet, erityisesti työvoiman ja yritystoiminnan vapauttaminen sekä taloudellisen infrastruktuurin rakentaminen (Tandem 1977, 79—99). Sen yhteydessä myös edusmiehisyydestä vapaat naiset saivat taloudellisia kansalaisoikeuksia, oikeuden kaupan ja elinkeinojen harjoittamiseen (Asetus 8/24. 2. 1868). Ne muodostivat perustan myös naisten kunnalliselle äänioikeudelle (ilman vaalioikeutta) vuosista 1865 ja 1873 lähtien. (Asetus 4/6. 2. 1865 ja 40/8. 12. 1873) 60-luvulta lähtien valtiollisen kehitystyön kohteeksi tuli myös inhimillisen, reproduktiivisen 'infraskruktuurin' luominen. Kahtena seuraavana vuosikymmenenä aloitettiin sekä koulutuksen että terveydenhuollon, osin myös sosiaalihuollon hallinnon uudistus niin paikallistasolla kuin keskushallinnossakin. (Saarinen 1983, 56—73) Tämä edellytti sekä koulutuksen että varsinaisten palvelujen organisoimista, siis kvalifioitua ja kvalifioitavaa työvoimaa.

Säätyläisnaisten vapaaehtoistyönä alkaneelle toiminnalle oli siis sosiaalinen tilaus; toisaalta siihen punoutui myös objektiivista pakkoa. Sama rakennemuutos kosketti myös yksityistä aluetta; perheen vastaava modernisoituminen vapautti nuoria säätyläisnaisia, joiden asemaa alettiin yhä useammin tarkastella »leipäkysymyksenä», (Wilkama 1938, 133—137; Runeberg 1946, 209) Oman lisänsä tilanteen kärjistymiseen toi 'alempien luokkien' naisten tulviminen maalta kaupunkiin — hehän vapauttivat säätyläisnaisia yksityisestä kotityöstä mitättömin kustannuksin.

Asemat, joihin itsenäistä toimeentuloaan etsivät säätyläisnaiset saattoivat sijoittua, rajattiin kuitenkin tarkasti. Esimerkiksi Suomen kansakoululaitoksen isäksi nimetty Uno Cygnaeus katsoi, että pienten lasten opettaminen oli naimattomien säätyläisnaisten »jalo kutsumus», mutta vastusti samalla kiivaasti yhteiskoulutusta, naisten yliopisto-opinnoista ja virkamiesurasta puhumattakaan. Asenne oli yleisyydessään kuvaava ja tehokas: kahden vuosikymmenen kuluessa eli 80-luvulle tultaessa lähinnä säätyläistöistä lähtöisin olevat naiset olivat jo enemmistönä kansakoulujen opettajakunnassa, mutta keskushallinnon ja ylempien oppilaitosten ovet pysyivät edelleen pääosin suljettuina. (Wilkama 1938, 291—296) Koulutuksen puutteellisuuden ohella

naisten etenemistä rajoittivat virkamiesasemia koskevat sukupuolisäännökset. Erityisesti kaikki auktoriteettia (tuomiovaltaa) omaavat asemat varattiin miehille. Tämän ohella myös palkkaus oli sidottu sukupuoleen, ja lisäksi osa uusista julkisen hallinnon väylistä oli avoinna vain edusmiehisyydestä vapaille naisille. (Saarinen 1983, 53—55)

Erikoislaatuinen, 1800-lukua yleisestikin kuvaava luokka- ja sukupuolikonfliktin muoto oli myös Suomessa valmis: alkava säätykierto, jota suomalaisuusliike erityisesti suosi ja edisti, avasi johtaviin asemiin vieviä koulutus- ja virkateitä kansasta lähtöisin oleville miehille, mutta sulki ne edelleen säätyläisnaisilta. (Mantere 1899) Näin noiden ns. ylempien yhteiskuntaluokkien naisten asema jopa heikkeni suhteellisesti tarkasteltuna.²

Naistietoisuudesta feministiseen tietoisuuteen

Tätä taustaa vasten naisten voimistunutta toimintaa kansalaisyhteiskunnassa ja julkisen alueen laitamilla ei voi tulkita, kuten tapana on ollut, kontribuutiohistoriallisesti: että kysymys olisi naisten pyrkimyksistä toimia vain taustanaisina, avustaa miesten määrittämää ja johtamaa suurta kansallista projektia, itsenäisen Suomen syntyä. Toisaalta taas naisten mobilisoitumiseen 80-luvulla liittyvää laadullisesti uutta — avoimen militanttia ja feminististä — ainesta ei voi sijoittaa yksioikoisesti kompensatorisen historiankirjoituksen koodeihin. Ennemmin se punoo perinteisen ja uuden yhteen: naistietoisuuden puitteissa kehkeytynyt liikehdintä radikalisoituu feministisen tietoisuuden suuntaan. (Blumberg 1982; DuBois 1980; Blair 1980) Uusi vaihe on sekä sidoksissa edeltävien naissukupolvien toimintaan että siitä irtautumassa — yhtä kaikki, sekin on kuitenkin nähtävä osana naisten poliittista kulttuuria, jonka ytimenä on sukupuolten välinen työnjako perheessä ja yhteiskunnallisella alueella. (Saarinen 1985)

² Itse asiassa on lukuisia esimerkkejä siitä, että monissa maissa naiset osin jopa menettivät aikaisempia, suotuisiin luokka-asemiin perustuvia oikeuksiaan yhteiskunnallis-julkisella alueella; tämä pätee sekä taloudellisiin että poliittisiin kansalaisoikeuksiin: »male»-lisämaaare ilmaantui näinä aikoina useisiin säädöksiin. (Okin 1981; Stacey & Price 1982, 45—65; Liddington & Norris 1978, 64)

Taistelu yhteiskoulutuksesta, yliopisto-opinnoista ja virka-asemista, jonka objektiivis-aineellisenä perustana oli naimattomien säätyläisnaisten välttämättömyys etsiä säädynmukaista toimeentuloa, toi naisten toimintaan sitä radikaalisoivan säikeen: naisten vaikutusvallan tavoitteluun nojannut ja monella tapaa piilotetun sukupuolikonfliktin 'tasolle' jäänyt liikehdintä leimahti avoimeksi konfliktiksi, joka tähtäsi myös virallisen vallan ja valtiokansalaisen aseman tavoitteluun; komplementaarisen sukupuoli-ideologian aika oli ohi. Mutta samalla on tärkeää muistaa, että säätyläis- ja porvarisnaisten sekä vapaaehtoistyössä että ammatillisessa työssä kuvastui kiinnostus naisten perinteisille 'tuottaville' sekä 'ihmistyön' alueille. Koulutus- ja ammatillistumisnäkökulmat olivat siten selkeä osa perinteistä, horisontaalista työnjakoa. Palkkatyön ja yksityisen työn rajalinja sekä siviilisääty erotivat naiset; työn substanssi ja alistaisuus miehelle edusmiehisyydelle, joko yksityiselle tai julkiselle, yhdistivät heidät.

Tähän asti tutkimus on nostanut yhteiskoulutustaistelusta viimeisen kipinänsä saaneen, vuonna 1884 perustetun Suomalaisen naisyhdistyksen ja siitä vuonna 1892 eriytyneen Naisasialiitto Unionin toiminnasta näkyviin ennen muuta viralliselle julkiselle alueelle suuntautuneen tasa-arvo-oikeuksien tavoittelun. Koulutus- ja virkatoikeudet, myöhemmin äänioikeus olivat kieltämättä niiden toiminnalle leimaa antavia tavoitteita. (Puoli vuosisataa 1934; Alftan 1966) Mutta niiden ohella feministiorganisaatioiden toiminta suuntautui myös julkisen alueen laitamille, kansalaisyhteiskuntaan ja perheeseen.

Tämä orientaatio, joka merkitsi samalla naisten perinteisten toiminta-alueiden politisoimista ja kehittämistä — jo vuosisata ennen teesin »henkilökohtainen on poliittista» muotoilemista — jää helposti piiloon tutkimukselta, jonka lähtökohtana on kapea, miesvaltaa heijastava ja instituutioihin sidottu poliittikkakäsitys; parhaassa tapauksessa se määritetään 'esipoliittiseksi'. (Christiansen & Ruffman 1982; Saarinen 1986b) Sen sijaan tutkimus, joka lähtee naisten itsensä tuottamista aineistoista (järjestöhistorioista, elämänerroista, muistelmista, kirjeistä . . .) ja kiinnittää huomionsa naisten omiin toimintaverkostoihin, joutuu pohtimaan tuollaisen toiminnan merkitystä naisten itsensä kannalta. (Ryan 1979)

Siitä onkin alettu löytää feministisiä säikeitä — jopa niin, että keskusteluun on ilmaantunut uusia käsitekehittäjiä: »äidillisen feminismin» tai »koti-keskeisen feminismin» käsitteet pyrkivät näkemään usein erilleen, jopa vastakkain asetettujen järjestöjen toiminnan yhteisiä piirteitä. (Blair 1980; Bordin 1981) Samalla esiin nousee myös kysymys politiikan sisällön ja muodon keskinäis-suhteesta: voiko naisten monasti elämäntavalliisiin ja moraalisiin muutoksiin tähtäävä toiminta kaikilta osiltaan edes suuntautua kohden virallisia poliittisia instituutioita? (Saarinen 1984)

On erityisen kiinnostavaa havaita, miten tuo myös feministiorganisaatioiden toiminnassa yleensä väheksytty orientaatio tavallaan tulostaa monien edeltävien sukupolvien saavutuksia, ponnistaa niiden luomalta pohjalta, muuttaa ehkä merkityksiä, mutta pysyy entisessä 'substanssissa'. Äitien ja tyttärien ja tyttärentyttärien, sisarten ja ystävättärien verkostot punovat eri kehitysvaiheita yhteen. 40-luvun tyttöpensionaatista kehkeytyy 60-luvulla julkisen alueen laitamilla uusia uria aukova opettajatarkoulutus, joka edelleen eriytyy ja kehittyy 80—90-luvuilla, nyt jo suoraan feministiseen toimintaan liittyen verkostot kytkevät myös käsityö- tai talous- ja emäntäkoulut yhteen kehitysvaiheeseen. Esimerkiksi jo mainittu Fredrika Wetterhoff liittyi jäseneksi unioniin, jonka perustaja-aktiiveja hänen sisarensa oli; Fanny Churbergin elämäkerran taas kirjoitti hänen läheinen ystävättärensä, joka oli myös unionin perustajia ja sen keskeisiä hahmoja. Naisyhdistyksen pitkäaikainen puheenjohtaja Aleksandra Gripenberg puolestaan organisoii »käytännöllisten alojen» valistuskirjallisuuden tuottamista yhdessä sisartensa kanssa. (Wilkama 1938, 190—205, Saarinen 1985)

Myös järjestöllisellä tasolla naisyhdistyksen ja unionin toiminnan historiallinen monijuurisuus tulee esiin. Naisyhdistyksen vuonna 1894 julkaissama kollektiivinen pioneeritutkimus, »Kalenteri Suomen Naisen Työstä» esittelee naisten työn koko kirjon niin perhetaloudessa kuin yhteiskunnallisellakin alueella. Yhdistys pitää itseään myös »kotitalousopetuksen ja -neuvonnan uranuurtajana». (Puoli vuosisataa 1934, 52—60) Se järjesti mm. kotitalousnäyttelyitä, joissa opettajina toimivat 'omien' koulujen oppilaat; näyttelyrakenukset suunnitteli yksi ensimmäisistä suomalaisista naisarkkitehteistä (Puoli vuosisataa 1934,

61—67; Kalender 1894). Omalla tahollaan myös unioni käynnistää käsityömessut, jotka jatkuvat vieläkin. Laajamuotoisin unionin toiminnasta versonut hanke oli kuitenkin Marttaliitto, joka oli perustettu järjestön näkyvimmän hahmon, yhteiskoulun johtajattarena toimivan Lucina Hagmanin aloitteesta: Hagman oli yhtä aikaa sekä unionin että uuden järjestön puheenjohtajana. Marttaliiton tavoitteena oli »rahvaan ja työväenluokan» perheenäitien taitojen ja yhteiskunnallisen tietoisuuden kehittäminen. Kymmenkunta vuotta myöhemmin osa unionin toimintalohkoista, mm. ruoanlaittokurssit »luovutettiin Marttaliitolle». (Alfthan 1966, 171—176) Unioni on luonnehtinut itseään myös »terveysisaraatteen edelläkävijäksi. Vuosisadan alun katovuosina se lähetti nälkääalueille myös sairaanhoitajia ja diakonisoja, jotka saivat ohjeensa ensimmäisenä suomalaisena naisena lääkäriksi poikkeusluvan turvin 70-luvulla valmistuneelta Rosina Heikelilta. (Alfthan 1966, 171—176)

Naisten perinteisten työalojen kehittämisen ohella yhteys edellisten sukupolvien liikehdintään kehittyi myös elämäntavallisiin ja moraalisiin kysymyksiin suuntautuneen toiminnan kautta. Feministiorganisaatioiden aktivistit olivat miltei poikkeuksetta myös äärimmäisen periaatteellisia raittiusaatteen kannattajia (Alfthan 1966, 169—170; Puoli vuosisataa 1934). Myös siveellisyyskysymys, taistelu prostituutiota vastaan yhdisti naisia, kuten kaikkialla maailmassa, yli järjestörajojen. Molemmat toimintalohkot kytkeytyivät edelleen kiinteästi sekä perheenäitien että ammattiteissa toimivia naisia samoin yhdistävään tehtävään eli lasten- ja nuorten kasvatukseen, joka oli keskeinen juonne kaikessa naisten yhteiskunnallisessa aktiivisuudessa. (Alfthan 1966, 122—130; Puoli vuosisataa 1934; Gripenberg 1909, 119—121; Saarinen 1985; ks. myös Blair 1980; Bordin 1981; DuBois 1980)

Yhteistyötä ja konflikteja

Voidaan siis hyvin nähdä, että feministiorganisaatioiden yhteyteen syntyi kokonainen järjestöryvä, jonka eri osiin emoyhdistysten toimintaa vähin erin siirtyi. Toisaalta feministiorganisaatiot itse käsitelivät myös kysymyksiä, joita toiset naisjärjestöt nostivat esiin — ehkä uusien sävyin, toisenlaisin tulkinnoin ja tavoittein, siitä huolimatta on oikeutettua sanoa, että sekä nais-

yhdistystä että unioni olivat kiinteä osa naisten selkeästi näkyvässä olevaa poliittista kulttuuria.

Oikeutettua on myös pohtia, missä määrin tällainen monitahoinen toimintaorientaatio oli tietoinen strategia naisten tavoittamiseksi laajalti — laajemmin kuin mitä tasa-arvotavoittein olisi ollut mahdollista maassa, jossa lähes 90 % väestöstä sai vielä elantonsa maataloudesta (Tandem 1977, 79—91). Esimerkiksi unionin varsinainen toiminta keskittyi pitkälle Helsinkiin: sillä oli vain kolme suppeasti ja lyhyen aikaa toiminutta osastoa myös maaseutukaupungeissa. Nekin suuntautuivat työssään enemmänkin 90-luvulla vahvasti esiin nousseeseen, lastenhoitoa ja -kasvatusta koskeneisiin kysymyksiin kuin naisten 'erillisten' etujen ajamiseen. Toisaalta jo mainitulla unionin tytäryhdistyksistä eli Marttaliitolla oli heti ensimmäisenä toimintavuonnaan liki 150 maaseutuosa. (Alfthan 1966, 166—170; Unioni 1917, 81—82) Näin feministiorganisaatiot ulottivat vaikutuspiirinsä myös naistietoisuuden puitteissa mobilisoituvaan naisjoukkoon.

Tämä loi erinomaiset mahdollisuudet naisten yhteistoimintaan. Samalla se johti väistämättä myös järjestöjen sisäisiin ja niiden välisiin konflikteihin. Näkyvimmat jännitteet ja ristiriidat perustuivat sääty- ja luokkaeroihin, joista kapitalisoituva talous nosti esiin ensin »työväenkysymyksen», sitten itsenäisen ja radikaalin työväenliikkeen, työläisnaiset kiinteänä osanaan.

Itse asiassa säätyläisnais- ja työläisnaisliike olivat parin vuosikymmenen ajan osittain yksi ja sama asia: 1880—90-luvuilla melkoinen osa kaikkien säätyläisnaisjärjestöjen toiminnasta suuntautui työväenluokan naisten organisoimiseen. 80-luvulla syntyivät ompeluseurat osaksi wrightiläistä, sosiaalisesti suuntautunutta työväenliikettä. 90-luvulla tähän sekä rouvasväen yhdistysten että feministijärjestöjen käynnistämään, lähinnä perheenäitejä mobilisoineeseen toimintaan liittyi pyrkimys organisoida myös palkkatyössä käyviä naisia. Tuloksena oli, paitsi ammattikurseja ja mm. palvelijoille tarkoitettuja loma- ja vanhainkoteja, myös muutama ompelijattarien ja palvelijattarien ammattiosasto. (Puoli vuosisataa 1934, 35—36; Alfthan 1966, 153—166; Unioni 1917, 43—51; Kilpi 1953; Rajainen 1978; Saarinen 1985)

Luokkakantaisen työväenliikkeen kehitys samoina 90-luvun alkuvuosina kuitenkin etäännytti

säätyläisnaiset tästä toiminnasta, ja työläisnaisen yhdistysten toiminta väheni muutamaksi vuodeksi voimistuakseen vuosisadan lopulla, nyt yhteydessä luokkapohjaiseen organisoitumiseen. Poliittisten työväenyhdistysten naisosastoista ja ammattiosastoista vuonna 1900 muodostettu järjestöjen järjestö, Työläisnaisliitto toimi aluksi muodollisesti liittyneenä Suomen työväenpuolueeseen. (Laisi; Rajainen 1978; Saarinen 1985; Kilpi 1953) Työläisnaisliiton synty oli monille säätyläisfeministeille, ennen muuta naisyhdistyksen johdolle, katkera pettymys. Unionin johto sen sijaan pyrki ymmärtämään työläisnaisen omaa organisoitumista, jopa tukemaan sitä. Luokkajakoa ei kuitenkaan voinut työntää syrjään — sen osoitti viime vaiheessa keskustelu palvelijattarien asemasta, palkasta ja työajasta, jota eivät unioninkaan aktiivit yrityksistään huolimatta enää pystyneet käsittelemään vain »kotien onnen» kannalta. (Alfthan 1966, 153—158; Rajainen 1978; Saarinen 1985)

Merkityksellistä kuitenkin on, että myös feminismi yhdistämistä luokkataisteluun työläisnaisliitto kytkeytyi osaksi naisten poliittista kulttuuria. Sen toiminnassa olivat luonnollisesti keskeisellä sijalla työläisnaisen palkkatyötä koskevat kysymykset, jotka voidaan rinnastaa säätyläisnaisen koulutus- ja virkakoikeuksia koskevaan taisteluun. Mutta samalla myös sen oheen kehittyi nopeasti säätyläisnaisen järjestöjä muistuttava järjestöryvä: raittius- ja siveellisyyskysymyksiä, lastenkasvatusta käsitteleviä yhdistyksiä sekä monenmuotoista sosiaalista ja kulttuurista toimintaa. Kaikkeen pyrittiin tuomaan tietoinen ja militantti luokkanäkökulma — monasti työläisnaiset loivat täsmällisiä vastajärjestöjä jo olemassaoleville, luokkasidonnaisuutensa kieltäville säätyläisnaisen järjestöille. (Saarinen 1985) Niinpä 1900-luvun ensimmäisenä vuosikymmenenä Suomen poliittisen organisaation osaksi oli kehittynyt selkeästi oma naisinen ulottuvuutensa, joka kuitenkin oli yhtä selkeästi jakautunut luokkapohjan mukaisesti ja siis samalla kiinnittynyt miesten vastaaviin poliittisen organisoitumisen muotoihin.

Äänioikeuskamppailu: sukupuolten voimasuhteen näyttämö?

Tällainen kaksikulotteisuus tuli myös nopeasti nä-

kyviin taistelussa, jota käytiin vielä sääty-yhteiskuntaan nojaavan poliittisen järjestelmän uudistamisesta nykyaikaiseksi edustukselliseksi poliittiseksi demokratiaksi. Tähän mennessä tuota taistelua on tarkasteltu yhtäältä kansallisesta näkökulmasta — autonomisen Suomen ja Venäjän keskushallinnon konfliktina — toisaalta luokkanäkökulmasta — säätyjen ja 'modernien luokkien' sekä omistavien ja työtätekevien luokkien konfliktina. Sen sijaan äänioikeustaistelun sukupuoliluottuvuuteen on kiinnitetty toistaiseksi niin vähän huomiota, että on mahdollista väittää suomalaisten naisten äänioikeuden historian olevan vielä kirjoittamatta.³ (Ks. kuitenkin Kurki 1986)

Suomalaisten naisten poliittisen mobilisoitumisen historia kertoo kiistatta, että naisten asteittain saavuttamat poliittiset vapausoikeudet olivat jälkijättöisiä. Esimerkiksi vuoden 1866 kansakouluasetukseen sisällytetty säännös, että koulujen johtokuntiin on valittava rouvasväen yhdistysten jäseniä, oli vain muodollinen sinetti (Julistus 12/11. 5. 1866) — naiset olivat osanoiden koulujen esimuodoista itse kehittäneet. Samoin voidaan arvioida naisille vuonna 1889 myönnettyä oikeutta tulla valituksi kunnallisiin köyhäinhuoltoaluetakuntiin (Asetus 27/6. 8. 1889). Vastaavaa oli tilanne myös virkaoikeuksien osalta: erivapauksien turvin naiset suorittivat yliopistollisia tutkintoja ja tavoittelivat virka-asemia laajalti ennen muodollisten oikeuksien saavuttamista (oikeus yliopisto-opintoihin vuonna 1901, laki naisen kelpoisuudesta valtion virkaan vuonna 1926). (Kirje 29/11. 7. 1901; Laki 112/23. 4. 1926) Itse asiassa pitäytyminen virallisten poliittisten ja hallinnollisten instituutioiden historiasa peittää naisten valtiollisen pioneerityön. Myös Suomessa perheen, kansalaisyhteiskunnan ja puolivirallisen alueen piirissä toimivat naiset kutoivat kollektiivisella tasolla modernin yhteiskunnan sosiaalista kudosta jo vuosikymmeniä ennen kuin he saavuttivat valtiokansalaisen aseman. (Saarinen 1985; Blair 1980; Bordin 1981) Ja olennaista on, että tämä havainto naisista suhteellisen itsenäisinä poliittisina subjekteina koskee monessa mielessä yhtä hyvin 'yhdenvertaisuusideologiseksi' luokiteltujen perinteisten naisjärjestö-

jen kuin edelläkävijöiksi luokiteltujen feministienkin toimintaa; se koskee niin säätyläisnaisten kuin työläisnaistenkin liikehdintää.

Äänioikeuden historia tulisi asettaa tähän kontekstiin: ei naisten poliittisen toiminnan alkupisteeksi vaan sen välitavoitteeksi, jolla uskottiin ja toivottiin astuttavan askel eteenpäin yhteiskunnan 'feminisoimisessa', kuten mm. Lucina Hagman korosti. (Hagman 1889). Näin naisten poliittisen toiminnan historian periodisointi muuttuu olennaisesti. (Kelly 1977; Saarinen 1986 b) Valtiokansalaisuus saavutettiin kansainvälisesti katsoen hyvin nopeasti: parikymmentä vuotta sen jälkeen kun äänioikeus oli kirjattu suomalaisen naisyhdistyksen tavoiteohjelmaan. (Puoli vuosisataa 1934, 19—31) Tai oikeastaan vielä nopeammin: poliittisen järjestelmän feodaalisuudesta johtuen äänioikeus nousi säätyläisnaisten piirissä esiin varsinaisesti vasta 1900-luvun puolella; työväenliikkeen tavoite — yleinen ja yhtäläinen äänioikeus — oli muotoiltu vuoden 1899 ohjelmassa, josta se siirtyi perinnöksi Työläisliitolle. (Laisi)

Äänioikeustaistelun seuraaminen antaa mahdollisuuden esittää väitteen, että naisten äänioikeustaistelun tuloksellisuus oli olennaisessa yhteydessä heidän repressiivisissä poliittisissa oloissa omaksumaansa toimintastrategiaan: naisten laajaan mobilisoimiseen kansalaisyhteiskunnassa. (Ks. myös Blom 1980; Bacchi 1982) Kampailu merkitsi ilmeisesti naisten poliittisen aktiivisuuden 'kääntämistä' kohden virallista poliittista aluetta; näin sukupuolten välinen voimasuhde muuttui naisten eduksi ratkaisevalla tavalla. Tästä tuntuu antavan viitteitä myös feministiorganisaatioiden — naisyhdistyksen, unionin ja työläisliiton — kampanjan mittavuus talvikautena 1905—06: jokainen niistä järjesti satoja keskustelutilaisuuksia (Puoli vuosisataa 1934, 27—29; Alfthan 1966, 189—201; Laisi) Koska moderni puoluejärjestelmä oli vasta muotoutumassa, vaikuttaa siltä, että feministijärjestöjen on täytynyt turvautua naisten poliittiseen organisaatioon kaikessa moninaisuudessaan. Tämä, empiirisen tutkimuksen varmennettavaksi esitetty väittäminen merkitsisi myös sitä, että suomalaisten naisten maailmanlaajuista huomiota herättänyt saavutus, ääni- ja vaalioikeuden saavuttaminen yhtä aikaa miesten kanssa, ei kuuluisi vain poikkeusnaisten vaan myös tavallisten naisten histo-

³ Tällainen tutkimus on käynnistynyt osana 'projektiani' naisten poliittisen kulttuurin kehityksestä; se kohdistuu ennen muuta paikalliselle tasolle.

riaan.

Toiminta- ja keskusteluyhteydestä feministien ja vähemmän militanttien naisten kesken tuntuisi kertovan myös se, että niin porvarillisella kuin sosialistisellakin puolella valtaosa vuoden 1907 eduskuntaan valituista yhteensä 19 naisesta oli feministisen liikehdinnän näkyvimpiä hahmoja — esimerkkeinä sosialistien ja siis työläisnaisliiton Minna Sillanpää, Ida Alle-Teljo, Hilja Pärssinen, Sandra Lehtinen ja Anni Huotari; naisyhdistyksen ja suomalaisen puolueen Aleksandra Gripenberg ja Hedvig Gebhard; unionin ja nuorsuomalaisen puolueen Lucina Hagman ja Alli Nissinen sekä naisyhdistyksen ja ruotsalaisen puolueen Annie Furuhjelm. (Suomen Valtiopäivien asiakirjat 1907) Lopulta voidaan nähdä, että niin sosialististen kuin porvarillistenkin naisten eduskuntatyö myös suuntautui pääosin naisia välittömästi koskettavien kysymysten käsittelyyn: avioliittolainsäädännön uudistamiseen, siveellisyyskysymyksiin, sosiaali- ja terveydenhuoltojärjestelmää koskeviin uudistuksiin virkakoikeuksia ja työläisnaisten asemaa unohtamatta. 'Edustusnaiset' eivät siis mitenkään irtautuneet naisten poliittisesta perinteestä.

Toinen olennainen ja edelleen pitkälle avoin kysymyksenasettelu liittyy luokka- ja sukupuolikonfliktien yhteenpunoutumiseen, siis naisten poliittisen kulttuurin luokka-asetemista nouseviin ristiriitoihin ja vastakkainasetteluihin. Säätyläis- ja porvarisnaisten järjestöjen alunperin omaksuma kanta — äänioikeus naisille samoilla ehdoilla kuin miehillekin — oli naisuniversaali vain muodollisen tasa-arvon kannalta; toteutuessaan se olisi jättänyt tulorajojen vuoksi naisten enemmistön vaille äänioikeutta. Kiinnostuksen kohteeksi nouseekin oikeastaan moninkertaisesti alistettujen naisten mobilisoitumisen ja organisoitumisen historia, joka tähänastisessa tutkimuksessa on miltei täysin sivuutettu. (Ks. myös Saarinen 1986b) Poliittisen järjestelmän rakennemuutoksen syvyys vuoden 1906 valtiopäiväreformissa kiteytyy oikeastaan juuri työläisnaisiin, joille vain kaksiolotteinen — sekä luokka- että sukupuoli-järjestelmän alistussuhteet — purkava uudistus takasi valtiokansalaisuuden. Tämän myötä äänioikeuskamppailun perusjännite olisi oikeastaan valtiollisia oikeuksiaan varjelevien ns. ylempien yhteiskuntaluokkien miesten ja sekä luokka- että sukupuolivaltaa murtavien työläisnaisten vä-

lillä. Samalla tärkeäksi tulisi nähdä, millaisista aineksista työläisnaisten yhteistyö sekä säätyläis- ja porvarisnaisten että työläisnaisten kanssa rakentui.

Suomalaisten naisten äänioikeuskamppailun tutkiminen voi siis johdattaa naistutkimuksen kehityskaskelissa eteenpäin, kohden Lernerin (1979 a; ks. myös Saarinen 1986 a) synteisivaiheen historiaa. Siinä tarkastelujen metodologisessa keskipisteessä ovat yhtäältä naisten kansalaisyhteiskuntaan ja miesten valtioinstituutioihin kiinnittyvien poliittisten kulttuurien keskinäissuhde, toisaalta niiden sukupuolikulttuureiden sisäiset, rakenteelliset erot ja jännitteet. Näin voidaan ehkä vähitellen löytää myös uusi tapa sellittää poliittisen järjestelmän rakennusmuutoksiin johtanutta prosessia: ehkä äänioikeus ei ollutkaan 'lahja' naisille vaan tulosta heidän omasta poliittisesta kypsyydestään, valmiudestaan ja valppaudesta?

KIRJALLISUUS

- von Alftan, Märtha: *Seitsemän vuosikymmentä naisasialiiton Unionin historiaa*. Unionin naisasialiitto Suomessa ry, Helsinki 1966.
- Bacchi, Carol L.: 'First Wave' Feminism in Canada: the Ideas of the English-Canadian Suffragists, 1877—1918. *Women's International Forum*, Vol. 5, 6/1982, ss. 575—583.
- Blair, Karen J.: *The Clubwoman as Feminist. True Womanhood Redefined, 1868—1914*. Holmes & Meier Publishers, Inc. New York & London 1980.
- Blom, Ida: The Struggle for Women's Suffrage in Norway, 1885—1913. *Scandinavian Journal of History*, Vol. 5, 1/1980, ss. 5—22.
- Blumberg, Rhoda Lois: Women as Allies of Other Oppressed Groups: Some Hypothesized Links Between Social Activism and Female Consciousness. *A paper prepared for presentation at the Tenth World Congress of the International Sociological Association*, Research Committee 32 on Women in Society, August 16—22. 1982, Mexico City.
- Bordin, Ruth: *Woman and Temperance. The Quest for Power and Liberty, 1873—1900*. Temple University Press, Philadelphia, 1981.
- Christiansen-Ruffman, Linda: Women's Political Culture and Feminist Political Culture. *Paper presented in research committee 32, Tenth World Congress of Sociology*, Mexico City, August 1982.
- Cook, Blanche Wiesen: A Utopian Female Support Network: The Case of the Henry Street Settlement. Teoksessa Rohlich, Ruby & Baruch, Elaine Hoffman (eds.): *Women in Search of Utopia. Mavericks and Mythmakers*. Schocken Books, New York 1984, ss. 109—115.

- Cott, Nancy F. & Pleck, Elisabeth H. (eds.): *A Heritage of Her Own. Toward a New Social History of American Women*. Simon and Schuster, New York 1979, ss. 9—24.
- Dahlerup, Drude & Gulli, Brita: Pohjolan naisjärjestöt — voimattomia vai vastavoimia? Teoksessa Haavio-Mannila, Elina et al.: *Keskeneräinen kansanvalta*. Naiset Pohjoismaiden politiikassa. Pohjoismaiden ministerineuvosto, Oslo 1983, ss. 9—64.
- DuBois, Ellen Carol: *Feminist and Suffrage. The Emergence of an Independent Women's Movement in America 1848—1969*. Cornell University Press, Ithaca-London 1980.
- Elias, Norbert: Wandlungen der Machtbalance zwischen den Geschlechtern. *Kölnner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Jg. 38, 3/1986, ss. 424—449.
- Fox-Genovese, Elisabeth: Placing Women's History in History. *New Left Review* 133, May—June 1982, ss. 5—29.
- Gripenberg, Aleksandra: *Naisasian kehitys eri maissa*. Suomi. WSOY, Porvoo 1909.
- Hagman, Lucina: *Naisten äänestyoikeudesta*. G.W. Edlund, Helsinki 1889.
- Hagman, Lucina: *Lucina Hagman kertoo lapsuudestaan Kälviällä 1863—1865*. Otava, Helsinki 1936.
- Hänninen, Sisko-Liisa: *Suomen kättilöaitos vuoteen 1859*. Suomen ja Skandinavian historian lisensiaattityö. Historian laitos, historiallis-kielitieteellinen tiedekunta, Helsingin yliopisto 1960.
- Hänninen, Sisko-Liisa & Valli, Siiri: *Suomen lastentarhatyön ja varhaiskasvatuksen historia*. Otava, Helsinki 1986.
- Jallinoja, Riitta: *Suomalaisen naisasialiikkeen taistelukaudet*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki—Porvoo 1983.
- KALENDER öfver kvinnoarbetet i Finland*. Utgiften af Kvinnoförening. Finska Litteratursällskapets tryckeri, Helsingfors 1894.
- Kelly, Joan: The Social Relations of the Sexes. Methodological Implications of Women's History. Teoksessa Kelly, Joan: *History, Women and the Theory. The Essays of Joan Kelly*. The University of Chicago Press, Chicago—London 1984, ss. 1—18.
- Kelly-Gadol, Joan: Did Women Have a Renaissance? Teoksessa Bridenthal, Renate & Koonz, Claudia (eds.): *Becoming Visible. Women in European History*. Houghton Mifflin Company, Boston 1977, ss. 137—164.
- Ketchum, Sara Ann: Female Culture, Womensculture and Conceptual Change: Toward a Philosophy of Women's Studies. *Social Theory and Practice*, Vol. 6, 2/1980, ss. 151—162.
- Kilpi, Sylvi-Kyllikki: *Suomen työläisnaisliikkeen historia*. Kansankulttuuri, Pori 1935.
- Kurki, Hannele: *Naisten äänioikeus 80 vuotta*. Valtioneuvoston kanslian monisteita 1986: 1, Helsinki 1986.
- Laine, Leena: Naisten seuravoimistelun kehityksen erityispiirteitä Finska Kvinnors Gymnastiförbund — Suomen Naisten Voimisteluliiton (1896—1917) kehityksen valossa. *Liikunta ja tiede* 1/1982, ss. 17—23.
- Laisi, Helena: *Suomen vanha työläisnaisliike*. Käsikirjoitus.
- Lerner, Gerda: Placing Women in History: Definitions and Challenges. Teoksessa Lerner, Gerda: *The Majority Finds Its Past. Placing Women in History*. Oxford University Press, New York 1979, ss. 145—159. (Lerner 1979 a)
- Lerner, Gerda: The Majority Finds Its Past. Teoksessa Lerner, Gerda: *The Majority Finds Its Past. Placing Women in History*. Oxford University Press, New York 1979, ss. 160—167. (Lerner 1979 b)
- Lerner, Gerda: The Lady and the Mill Girl. Changes in the Status of Women in the Age of Jackson, 1800—1840. Teoksessa Cott, Nancy F. & Pleck, Elisabeth H. (eds.): *A Heritage of Her Own. Toward a New Social History of American Women*. Simon and Schuster, New York 1979, ss. 182—196. (Lerner 1979 c)
- Liddinton, Jill & Norris, Jill: *One hand Tied Behind Us. The Rise of the Women's Suffrage Movement*. Virago, London 1978.
- Mantere, Oskari: J.V. Snellmanin ajatuksia nykyaikaisesta naiskysymyksestä. *Valvoja* 1899, ss. 411—427.
- Mies, Maria: Towards a methodology for feminist research. Teoksessa Bowler, Gloria & Klein, Renate Duelli (eds.): *Theories of Women's Studies*. Routledge & Kegan Paul, London & Boston & Melbourne and Henley 1983, ss. 117—139.
- Okin, Susan Møller: Women and the Making of the Sentimental Family. *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 11, 1/1981, ss. 65—88.
- Puoli vuosisataa naisasiatyötä. Suomen naisyhdistyksen 50-vuotisjuhla julkaisu 1884—1935*. Otava, Helsinki 1934.
- Qvist, Gunnar: Ett perspektiv på den s.k. kvinnoemancipation i Sverige. *Historisk Tidskrift* 2/1977, ss. 145—180.
- Rajainen, Raija: *Maamme naisasialiikkeen ulottuvuuksista työläisväestön naisten keskuuteen ennen eduskuntalaitoksen uudistamista v. 1906*. Historiallinen arkisto 74, Suomen historiallinen seura, Helsinki 1978, ss. 241—263.
- Runeberg, Fredrika: Min pennas saga. *Svenska Litteratursällskapet i Finland CCCX*, Helsingfors 1946, ss. 199—233.
- Ryan, Mary P.: The Power of Women's Networks: A Case Study of Female Moral Reform in Antebellum America. *Feminist Studies*, Vol. 5, 1/1979, ss. 66—86. (Ryan 1979)
- Saarinen, Aino: *Näkymätön näkyväksi. Naiset ja julkisen hallinnon kehitys Suomessa 1800-luvulla*. Pintoaaineisto, Valtion koulutuskeskus 1983.
- Saarinen, Aino: Uusista ja vanhoista naisliikkeistä sekä naisten poliittisesta ominaislaadusta. *Tiede & edistys* 3/1984, ss. 277—287.
- Saarinen, Aino: Naisliikchedinnän ensi askeleet Suomessa — naiset 'hyvinvointivaltion' pioneereina. Teoksessa Saarinen, Aino: *Vapautta naisille! Puheenvuoroja naisten historiasta, naisliikkeistä ja teoriasta*. Tutkijaliitto 35, Helsinki 1985, ss. 44—86.
- Saarinen, Aino: Naistutkimus — paradigmahaaste yhteiskuntatieteilijöille? Teoksessa Rantalaiho, Liisa (toim.): *Miesten tie, naisten puuhut. Yhteiskuntatieteiden kritiikkiä naisten työn näkökulmasta*. Osuuskuunta Vastapaino, Tampere 1986, ss. 235—280. (Saarinen 1986 a)
- Saarinen, Aino: Naistutkimus — frakkiin vai hameeseen? Keskustelun ohessa vastaus Riitta Jallinojalle. *Politiikka* 4/1986, ss. 311—319. (Saarinen 1986 b)
- Smith-Rosenberg, Carroll: The New Woman and the New History. *Feminist Studies*, Fall 1975, no. 1—2, ss. 185—198.
- Stacey, Margaret & Price, Marion: *Women, Power, and Politics*. Tavistock Women's Studies. Tavistock Publications, London—New York 1981.
- Stenwall, Åsa: Den frivilligt ödmjuka kvinnan. En bok om Fredrika Runebergs verklighet och diktning. *Natur och kul-*

tur, Borås 1979.

Tandem, Demokratian rajat ja rakenteet. Tutkimus suomalaisesta hallitsemistavasta ja sen taloudellisesta perustasta. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki—Porvoo—Juva 1977.

Unioni, Naisasiialiitto Suomessa 25 vuotta. 1892—1917. Helsinki 1917.

Wilkama, Sisko: *Naissivistuksen periaatteiden kehitys Suomessa 1840—1880-luvuilla. Pedagogis-aatehistoriallinen tutkimus.* Historiallisia tutkimuksia 23, Helsinki 1938.

MUU AINEISTO

Asetus 4/6. 2. 1865 kunnallishallituksesta maalla.

Asetus 8/24. 2. 1868 kaupasta ja elinkeinoista.

Julistus 12/11. 5. 1866 Suomen kansakoulutoimen lopullisesta järjestämisestä.

Asetus 40/8. 12. 1873 kunnallishallituksesta kaupungissa.

Asetus 27/6. 8. 1889 naisen valitsemiseksi jäseneksi vaivaishoitohallitukseen.

Kirje 29/11. 7. 1901 Suomen Aleksanterin-Yliopiston konsistorille, koskeva naisten oikeutta tulla sisäänkirjoitetuksi yliopistoon.

Laki 112/23. 4. 1936 naisten kelpoisuudesta valtion virkaan. Suomen valtiopäivien asiakirjat 1907.